

УДК 811.11'42:82-31

**ВЕРБАЛІЗАТОРИ КОНЦЕПТУ FRAU В ХУДОЖНЬОМУ
НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ДИСКУРСІ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЮЛІЇ ФРАНК "DIE MITTAGSFRAU")**

**Гоштанар І.В., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри німецької та романської філології
Херсонський державний університет**

З позиції лінгвокультурології проаналізовано широкий спектр і семантичну диференційованість вербалізаторів концепту FRAU в художньому творі сучасної німецької письменниці Юлії Франк. Визначено характерологічні та соціально-етичні атрибути створених авторкою жіночих образів, що постулюють головні іпостасі жінки, долю якої занапастила війна.

Ключові слова: концепт, гендерно-марковані одиниці, авторська інтенція, вербалізація.

Статья посвящена исследованию лингвокультурологического аспекта семантической дифференциации вербаллизаторов концепта FRAU в художественном произведении современной немецкой писательницы Юлии Франк.

Ключевые слова: концепт, гендерно-маркированные единицы, авторская интенция, вербализация.

Goshtanar I.W. VERBALIZATION OF THE CONCEPT FRAU IN A LITERARY DISCOURSE (BASED ON THE NOVEL "DIE MITTAGSFRAU" BY JULIA FRANCK)

From the point of view of linguoculturology it is analysed wide range and semantic differentiation of verbalizers of the concept FRAU in the literary work by modern German writer Julia Franck. It is defined characterological and socio-ethical properties of created by the author women images that postulate main roles of woman whose destiny was destroyed by the war.

Key words: concept, gender-marked units, author's intention, verbalization.

Постановка проблеми. У сучасних лінгвістичних студіях спостерігається зростання інтересу дослідників до аналізу мовної репрезентації певної культурної традиції та вивчення вербальних засобів її вираження в художньому доробку одного чи кількох письменників (О.В. Головань, О.В. Дельва, Т. Кіс, В. Б. Крячко, О.О. Ліпіна, О.А. Радченко та ін.). Особливої актуальності набуває концептуальний аналіз структур тексту, оскільки художні твори репрезентують концептуальну картину світу в її базових елементах. Аналізуючи художній текст в аспекті лінгвістичної образності, можна простежити напрям асоціацій, запропонованих автором, наблизитися до розуміння головних проблем, які порушує автор у художньому творі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні з'являються наукові розвідки (О.А. Бабелюк, Л.Р. Безугла, І.А. Бехта, О.М. Кагановська, С.М. Лизлова, І.М. Старовойт, М.В. Стуліна, І.А. Ткаченко та ін.), зорієнтовані на аналіз особливостей постмодерністського дискурсу, герменевтичну специфіку художніх текстів постмодернізму. У цьому контексті особливої ваги набуває творчість німецької письменниці Юлії Франк, індивідуально-авторська картина світу якої

не була предметом спеціального дослідження в межах зазначеної проблеми.

Постановка завдання. Метою розвідки є аналіз гендерно-маркованих лексичних одиниць-вербалізаторів концепту FRAU в мовній картині світу Юлії Франк, що постають водночас характерними експлікаторами образу німецької жінки, долю якої занапастила війна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливе місце у творах німецька письменниця Юлія Франк відводить жінкам. Так, у романі "Die Mittagsfrau" (2007 р.) доля німецької жінки проходить наскрізною ниткою через увесь текст. Кожен жіночий образ має певні індивідуальні риси. Перед читачем розгортається складна система персонажів – як центральних, які постійно діють у межах усього текстового цілого, так і епізодичних, які з'являються в певних текстових фрагментах, кожен із яких є носієм певної авторської інтенції.

Як представниця відповідної німецькомовної лінгвокультури, певного соціуму авторка є носієм відповідних гендерних уявлень. Гендер як ментальне утворення впливає на створення жіночих і чоловічих художніх образів. У романі "Die Mittagsfrau" до лексичних одиниць, що фіксують статеву належ-

ність, належать антропометричні номінації жінки (стилістично нейтральні) з позитивною *zart, zierlich, apart, schön, süß, fein, hübsch, elegant, grazil, vollkommen, treu* або негативною конотацією *böse, eisig, herzensblind, gleichgültig, rauh* [4].

У назву свого твору Ю. Франк винесла лексему, що має міфологічний підтекст. Авторська позиція розкривається вже через перші спроби введення інтертекстуальних елементів, що перебувають у сильних текстових позиціях. Особливу роль відіграє символічний компонент, відображений у назві “*Die Mittagsfrau*”/«Полудниця» – образ лужицької міфології з негативною конотацією. За давніми лужицькими легендами, міфологема *pripoldnica* – це стара жінка в білому одязі із серпом у руках, яка стежила за тим, щоб у полудень селяни не працювали в полі. На людину, яка порушувала цей закон, чекала неминуча смерть. Образ *полудниці* детально змальовано багатьма чеськими етнографами: «Полудниця являється людям, які працюють на полі в полудній час або просто перебувають у цей час у полі. Вона з’являється влітку ... за сонячної спекотної погоди. Лужицани уявляють її як стару жінку в білому одязі із серпом у руці» [2, с. 279].

Отже, центральний образ твору – це образ-символ, який містить у собі назву та який є лейтмотивом усього художнього тексту. Він є своєрідною сполучною ланкою всієї художньої системи роману та актуалізатором головних його ідей. Головна тема роману Ю. Франк “*Die Mittagsfrau*” – це відсутній емоційний зв’язок між батьками та дітьми. В основі сюжету художнього твору – історія життя *Хелен Вюрзіх* у міжвоєнний період у Німеччині: її дитинство на початку ХХ століття в місті Баутцен, материнська байдужість, пережиті спільно зі старшою сестрою 20-ті роки в Берліні, перше нещасне кохання й насамкінець її шлюб та народження сина.

Однією із сутностей постмодерністських художніх текстів є порушення послідовності сюжету, що виражається в контекстно-варіативному членуванні тексту. Пролог роману “*Die Mittagsfrau*” починається з перспективи маленького хлопчика, якого мати наприкінці Другої світової війни, у сумбурні повоєнні часи, залишає на залізничному вокзалі. Потім відбувається зміна перспективи розповіді. Історію життя своєї героїні письменниця розглядає фрагментарно, вона намагається точно відтворити атмосферу, в якій доводилось дихати її героїні. Перед читачем не відразу

розкривається зв’язок між подіями в пролозі та основній частині. Закінчується роман епілогом, і знову з перспективою покинутого хлопця.

Важливим засобом утілення концептуальної інформації в романі є система мовних образних засобів. Семантична диференційованість корпусу номінувань жінок свідчить про вагоме значення концепту FRAU в мовній картині світу Ю. Франк.

Лексичне вираження художнього концепту FRAU в романі “*Die Mittagsfrau*” становить 71 лексему. Аналізуючи цей концепт, розділяємо одиниці його номінативного поля на лексико-тематичні групи за певними параметрами. Найчастотнішими його вербалізаторами є іменники *Mutter* (564 слововживання) та *Frau* (305). При цьому спостерігаємо таку тенденцію: якщо *Frau* зазвичай стилістично нейтральне й репрезентує істоту жіночої статі як таку, то лексема *Mutter* має в романі негативну конотацію: “*Doch während die Mutter über ihre Töchter schimpfte, fluchte, sie habe eine nichtsnutze Brut geboren*” [4, с. 32]. “*Die Mädchen kannten die Wutausbrüche ihrer Mutter, allein die Plötzlichkeit, dass es keinerlei Vorwarnung gab, ließ sie erschrecken*“ [4, с. 33].

Наступними вербалізаторами концепту FRAU, котрі стосуються інституту сім’ї, є *Schwester* (143), *Tante* (100), *Tochter* (29), *Schwangere* (12), *Nichte* (10), *Cousine* (7), *Braut* (3), *Gattin* (3), *Schwiegermutter* (2), *Amme* (1), *Base* (1). Так, іменник *Schwester* зустрічається в тексті частіше за інших. Сестра для головної героїні *Хелен* – дуже близька людина, з якою вони пережили скрутні часи, та єдина людина, котрій вона довіряла після смерті батька: “*Helene drückte ihre Nase an Marthas Schulter und sog den Duft ihrer Schwester ein. Martha duftete wie ein Brötchen...*” [4, с. 57].

Крім того, за віковою ознакою концепт FRAU актуалізовано в художньому творі письменниці такими лексемами: *Mädchen* (100), *Dame* (35), *Kleine* (21), *Wesen* (15), *Weib* (6), *Mädel* (5), *Mademoiselle* (2), *Jungfer* (1), *Greisin* (1). Найменш частотними іменниками цієї групи є *Mademoiselle*, *Jungfer* і *Greisin*, оскільки вони не були звичними у використанні щоденного мовлення, але в романі вони мають негативну конотацію: “*Ausgerechnet das wendische Hausmädchen, eine ältliche Jungfer, als das Ernst Ludwig das Mariechen einmal vor den Ohren der Töchter bezeichnet hatte...*” [4, с. 163].

Соціальна роль (професійна діяльність і рід занять) тогочасної жінки відображена

репрезентантами *Krankenschwester* (18), *Lehrerin* (14), *Vermieterin* (8), *Köchin* (8), *Studentin* (6), *Patientin* (6), *Kindergärtnerin* (4), *Wöchnerin* (3), *Schülerin* (3), *Haushälterin* (2), *Nonne* (2), *Assistentin* (2), *Pflegerin* (1), *Helferin* (1). Така частотність використання цих іменників обґрунтована поширенням цих професій у тогочасному суспільстві. Зрозуміло, що у воєнні та повоєнні часи серед жінок було багато медсестер, учительок і няньок: *“Dabei kannte sie die Antwort, es war immer dieselbe: Ich werde Krankenschwester, wie du”* [4, с. 118], *“Schon nach wenigen Wochen in der Schule setzte die Lehrerin Helene zu den älteren Schülerinnen und gab ihr die Aufgaben für Zehnjährige”* [4, с. 110].

Однак перелік інших видів діяльності жінки – *Köchin*, *Haushälterin*, *Nonne*, *Helferin* – указує на існування традиційних, пов'язаних із гендерною асиметрією: домашні справи, кухня, прання, приготування їжі – цим займалися виключно або переважно тільки жінки: *“Gerade heute habe sie alle Hände voll zu tun, weil sie mit ihrer neuen Köchin die Speisefolge für die Festtage besprechen wolle”* [4, с. 339].

Наступні гендерно-марковані лексичні одиниці, які вживаються в тексті роману, вербалізують концепт FRAU за такими параметрами:

- віросповідання/походження: *Jüdin* (3);
- людські якості/розумові здібності: *Magierin* (2), *Meisterin* (1), *Kennerin* (1);
- пестливі звернення: *Engelchen* (25), *Täubchen* (9), *Schätzchen* (6), *Goldblatt* (5), *Herzchen* (4), *Liebchen* (4), *Herzblatt* (1), *Honigmund* (1), *Teure* (1);
- лайливі звернення: *Dummerchen* (1), *Unbarmherzige* (1), *Verdammte* (1), *Niederträchtige* (1), *Zecke* (1), *Balg* (1); усі ці іменники відображають ставлення матері до головної героїні Хелен: *“Soll ich dir etwas verraten, Dummerchen?”* [4, с. 326]; *“Verfluchtes Balg, du kleine Zecke, du bringst mich noch um!”* [4, с. 238];
- взаємини в родинні/ставлення в суспільстві: *Freundin* (25), *Fremde* (17).

Для денотації жінки авторкою використовуються також й антропоніми: імена родичок чи знайомих головної героїні роману *Helen(Alice)*: *Selma* (мати), *Martha* (сестра), *Marja/Mariëchen* (економка), *Leontine* (подруга сестри), *Fanny* (тітка), *Otta* (економка тітки); персонажів народних переказів, легенд, казок: *Mittagsfrau*, *Aschenputtel*, *Hexe*, *Prinzessin*, *Cleopatra*.

Досліджені тематичні групи лексичних одиниць, які є вербалізаторами концепту FRAU в романі *“Die Mittagsfrau”*, становлять важливу частину загальнолюдської концептосфери та відрізняються різноманіттям. До найчисленнішої групи «інститут сім'ї» зараховуємо 13 одиниць, які разом ужито 1180 разів. Далі йдуть групи «професійна діяльність і рід занять» – 14 одиниць (78 разів), «вікова ознака» – 9 одиниць (186 разів).

Серед проаналізованих лексичних одиниць переважають оцінні номінації з нейтральною конотацією. Проте численні також і негативні конотації. Так, основною негативно забарвленою одиницею в групі «інститут сім'ї» є іменник *Mutter*. Авторка зображує родину, в якій мати не любить свою дитину. Негативну конотацію мають також іменники інших груп. Іменник *Jüdin*, згаданий у групі віросповідання/походження, відіграє найважливішу роль у створенні художнього образу *Жінки* в романі Ю. Франк. Насамперед Ю. Франк акцентує ідіоетнічний аспект у структурі її образу, вказуючи на єврейське коріння *Сельми Вюрзіх*. Цей факт є важливим як для характеристики героїні, так і для розкриття деяких сторін художнього задуму авторки: для Ю. Франк тема етнічних конфліктів у Німеччині стає однією з найважливіших у романі, а створені нею художні образи – одним зі способів реалізації її поглядів на цю проблему.

Однією з тем роману є Берлін періоду Веймарської республіки: переходу до фашизму та пропагування ідеї «чистої раси» (*saubere Herkunft*): *“Im Frühling organisierte die neu gewählte Regierungspartei der Nationalsozialisten einen Boykott, es galt, unnütze Esser, gewisse Parasiten durch Aushungern darben zu lassen, niemand sollte beim jüdischen Händler kaufen und sich beim jüdischen Schuster seine Schuhe besohlen lassen, keiner einen jüdischen Arzt aufsuchen und niemand den Rat eines jüdischen Anwalts einholen”* [4, с. 316].

Отже, виокремлені тематичні групи лексичних одиниць репрезентують оцінні номінації, спрямовані на особу жіночої статі від загальних номінацій до певних характеристик жінки.

Атрибутивні характеристики жінки в романі *“Die Mittagsfrau”* формують численні епітети, виражені різними за своєю семантикою прикметниками. Жінка, яка за своєю природою є гарною (*apart, schön, süß, fein, hübsch*), ніжною (*zärtlich, zart, zierlich*) та елегантною (*elegant, grazil*), досконалою

(*vollkommen*) і відданою (*treu*), може стати за певних обставин злою (*böse*), байдужою та нечулою (*eisig, herzensblind, gleichgültig, rauh*). Для зображення рис жіночої зовнішності використовуються такі епітети: *fein, geschwungen, grazil, golden, hell, nackt, süß, weich, weiß, zart*.

У художньому контексті роману Ю. Франк за певних умов художньої оповіді функцію образності виконують нормативно необразні лексичні одиниці – *verschwinden* (45), *streicheln* (37), *nackt* (29), *schreien* (25), *erschrecken* (23), *die Fremde* (17). Головним механізмом формування образності стає їх лексичний повтор. Будучи проакцентованими, вони підсилюють відповідні риси жінки: “*Nachts habe im Krankenhaus eine Schwester erzählt, heute und morgen würden Sonderzüge eingesetzt. Wir verschwinden*” [4, с. 11].

Прикметник *blind* і похідне від нього дієслово *erblinden*, прикметник *taub* у формуванні художнього образу Жінки вживаються здебільшого саме в метафоричному значенні, набувають символічного значення «байдужий», «нечутливий», «стати байдужим до людей», «нечуйно ставиться до людей». У художньому творі “*Die Mittagsfrau*” номінативні одиниці *taub* і *blind* у поєднанні з іменником *Herz* стають символом нещасливої родини, руйнування людини. На нашу думку, такі словосполучення корелюють із назвою роману та втілюють ідею про материнство й жорстокість, пристрасність і холодність: “*Nur ihre jüngere Tochter konnte die Mutter nicht mehr erkennen, eben blind am Herzen, wie Martha sagte, dass sie niemanden mehr sehen konnte*” [4, с. 120]. “*Nun trat diese herzensblinde Mutter...*” [7, с. 121].

У романі “*Die Mittagsfrau*” тіло тлумачиться як об’єкт бажання (*WUNSCH*), примусу (*ZWANG*) і джерело бажання (*GENUSS*). Так, у романі акцентовано такі соматичні характеристики жіночої зовнішності: *Hand* (387 слововживань), *Augen* (343), *Kopf* (208), *Arme* (174), *Haar* (129), *Gesicht* (120), *Mund* (106), *Rücken* (100), *Schulter* (85), *Beine* (84), *Brust* (79), *Lippen* (71), *Ohren* (69), *Finger* (66), *Stirn* (58), *Nase* (51), *Bauch* (49), *Zunge* (38), *Wangen* (35), *Füße* (26), *Hüfte* (25), *Knie* (19), *Nacken* (19), *Kinn* (17), *Zehen* (15), *Lid* (13), *Ellenbogen* (11), *Wimpern* (10), *Braue* (10), *Rippen* (9), *Zopf* (8), *Daumen* (8), *Nabel* (5). Причиною використання такої кількості соматизмів є той факт, що унікальність жінки не стільки в її інтелектуальних або душевних якостях, скільки в особливостях її будови та функціях частин тіла,

які нерозривно пов’язані із цими якостями: “*Weiter unten, sagte Martha, und Helene folgte ihrem Befehl, sie streichelte tiefer die Flanke der Schwester hinab, bis dorthin, wo die Hüfte sich sanft wölbte, und von hier im Bogen zurück zum Ende der Wirbelsäule*” [4, с. 47]. “*Er berührte ihre Schulter, dankbar und zugleich wütend. Tief atmete er ein und aus, dann klopfte er ihren Rücken*” [4, с. 349].

На мовностилістичному рівні в романі “*Die Mittagsfrau*” простежується послідовне експліцитне вираження всіх авторських інтенцій. Так, загальноновживані лексичні одиниці *der Geruch, verschwinden, die Dunkelheit*, що перебувають у сильних текстових позиціях (головним чином на початку й у кінці твору) є ключовими для створення жіночого образу. Жінка образно осмислюється як *DUNKELHEIT*. У художньому текстовому просторі роману темрява втілює усвідомлення певного внутрішнього дисбалансу, затьмареного розуму, відчуженості від навколишнього за збереження звичних автоматизованих дій: “*... zwei Monate im Jahr, in denen die Mutter aus ihrer Dunkelheit erwachte...*” [4, с. 65]. “*... befand sich seine Frau in einem Zustand seelischer Dämmerung*” [4, с. 96].

«Емоційна спадщина», яку Хелен отримала від своєї матері, змінює її: “*Helene spürte die alte Furcht in sich aufkommen, sie könne eines Tages erblinden wie diese Mutter*” [4, с. 122]. “*Dabei konnte er kaum wissen, wie taub sich Helene fühlte*” [4, с. 281]. Завдяки психологічній майстерності авторка роману створює подвійний образ Жінки: Хелен – приємна героїня, жертва обставин – перетворюється на егоїстичну, байдужу відьму (*HEXE*), провинницю (*SCHULDIGE*). При цьому залишається тією самою людиною. Хелен – «Полудниця»/ *Mittagsfrau* – є приємною та байдужою водночас, світлою й темною – «світлий образ із темною душею». Свою «емоційну спадщину» вона передає далі маленькому сину. Протягом розгортання подій твору Хелен стає мовчазною, не виявляє бажання розмовляти з власним сином. Мовчання (*Schweigen*) здається їй життєво необхідним. Так вона віддаляється від сина: “*Sie fühlte sich schwach. Was konnte sie ihrem Peter sein? Und wie konnte er ihr Peter sein, wenn sie ihm nichts sein konnte, nicht sprechen, noch erzählen, einfach nichts sagen konnte*” [4, с. 397].

Така поведінка головної героїні зумовлена в романі важливими подіями в її житті: байдуже ставлення до неї матері, еротичні ігри зі старшою сестрою, втрата коханого, одру-

ження з наці-інженером, зневажливе його ставлення до неї. Психологічну інтерпретацію всіх подій авторка художнього твору залишає читачеві.

Висновки з проведеного дослідження. На мовностилістичному рівні в романі “*Die Mittagsfrau*” простежується послідовне експліцитне вираження всіх авторських інтенцій. Концепту FRAU усвідомлюється як *FREMDE*, *TIER*, *DUNKELHEIT*, *HEXE*, *SCHULDIGE*. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в зіставному аналізі лінгвокогнітивної та культурологічної специфіки художнього

концепту *FRAU* в романах Ю. Франк “*Die Mittagsfrau*” й “*Rücken an Rücken*”.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белєхова Л.І. Глосарій з когнітивної поетки: науково-методичний посібник. Херсон: Айлант, 2004. 124 с.
2. Моторний О. Міфологічний компонент у складі фразеологізмів. Проблеми слов'янознавства. 2008. Вип. 57. С. 277–281.
3. Deutsches Wörterbuch: [herausgegeben von Karl-Dieter Bunting, Ramona Karatas]. Isis Verlag AG. Chur/Schweiz, 1996. 1472 S.
4. Frank J. *Die Mittagsfrau* / hrsg. von S. Fischer. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH, 2007. 430 S.